

MURKOVANJE 2004. PODELITEV MURKOVE NAGRADE, MURKOVEGA PRIZNANJA IN MURKOVE LISTINE

Hrovača, 4. 11. 2004

Spoštovani gostje in gostitelji, drage kolegice in kolegi, cenjeni nagrajenci!

Murkovanje, kakor povsem spontano – po analogiji z drugimi "ljudskimi" praznovanji rečem našemu stanovskemu prazniku – se, tako kakor se etnologom spodobi in je primerno, zdaj že nekaj let seli po različnih ambientih in po različnih slovenskih pokrajinah. Po Ljubljani, kjer je praznovala večina nagrajenk in nagrajencev, Gorenjskem in Štajerskem, nas danes gosti Dolenjsko. In za marsikoga je najbrž Ribnica njeno srce.

Tako tudi naš praznik in praznovanje odsevata barvite podobe ritualnega ali skoraj ritualnega dogajanja in ob drobnih novostih, ki vsako leto obogatijo praznovanje, nimamo nikakršnih težav s prilaganjem različnim okoliščinam: pomembno je, da se zmoremo enako dobro počutiti in razvedriti v razkošju kulinaričnih hiš, predsedniških rezidenc, grajskih dvoran, pod bleščavimi lestenci hotelskih sprejemnic ali letos v toplem in domačem ozračju Škrabčeve domačije. Tu lahko danes na prav poseben način povežemo dve ravni Murkovanja – slovesno podelitev Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine in družabnosti, ki prijetno ovijejo in dajo duha našim srečanjem.

Veseli me tudi, da društvo kljub vtisu, ki ga pri zunanem opazovalcu utegne ustvariti današnje srečanje, in ne da bi kakor koli podcenjevali druga etnološka institucionalna središča, ostaja pomemben prostor etnologije kot znanstvene vede in stroke. Številne strokovne naloge, zlasti tiste, ki so zahtevale angažma ne le izbranih, ampak številnih strokovnjakov, so bile spočete prav v društvu. Sad zadnjega med njimi, spred pol drugega desetletja, posebej praznujemo tudi v teh dneh – ob sveže natisnjem "Leksikonu etnologije Slovencev". Ne omenjam ga iz promocijskih nagibov, temveč samo zato, da v društvu kot prostoru naših družben in družabnostih ne pozabimo, da smo skupaj predvsem zaradi tega, ker smo etnologi. In da morda – danes in v prihodnjih dneh in mesecih premislimo o naših prihodnjih izzivih – morda na način pogleda v urni mehanizem, po izbranih koščkih, ki dopuščajo počasno in

poglobljeno premišljevanje, ozemljeno na konkretne razmere.

In ker smo etnologi izvedenci za praznike kot raziskovalci – tudi murkovanje ima že takšno izročilo, da bi že lahko bilo predmet etnološke raziskave – pa tudi kot njihovi akterji in udeleženci, vas vabim, da se po ritualni podelitvi začne tudi praznovanje.

Dovolite mi, da vas prosim še za pozornost, ki smo jo dolžni delu in dosežkom naših letošnjih nagrajencev – nagrajencev z Murkovo listino, nagrajenke z Murkovim priznanjem in Murkovega nagrajenca.

Komisija za podeljevanje Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine – v sestavi: častni član Slovenskega etnološkega društva prof. dr. Slavko Kremenšek, dr. Ivanka Počkar, dr. Breda Čebulj Sajko in podpisana – se je sestala 8. oktobra v Ljubljani, pregledala prispele predloge in Izvršnemu odboru SED predložila imena nagrajencev. Ob tem ne Izvršni odbor SED niti Komisija nista izrabila možnosti, da bi tudi sama predlagala katerega od njih. Dejstvo, da je Komisija prejela en predlog za nagrado, en predlog za priznanje in dva predloga za listino, da misliti v več smeri. Najprej morda pove to, kar je očitno – da Komisija ni imela pretirano težavnega dela, kar pa seveda po drugi strani ne pomeni, da tudi v večji konkurenci, če smem uporabiti športni žargon, zmagovalci ne bili prav ti. Vendar – ko merimo strokovne uspehe preteklega leta, se mi zdi, da je gotovo ostalo prezrto še kaj oz. še kdo, ki bi sodil v krog nominirancev. Morda se komu zdijo nagrade odveč, če verjamemo, da sta njihovi stalni spremljevalki poljubnost in pristranost, pa da slava sledi vrlini kakor senca in kar je še mogočih relativizacij, morda je kdo od nas preprosto pozabil na skoraj "obveznost", da se enkrat na leto ozremo nazaj in pomislimo, kaj je bilo deležno strokovne pozornosti in kaj bi si zaradi tega zaslužilo tudi posebnega priznanja. Želim si in nam vsem skupaj, da bi bila v prihodnje to naša nekoliko bolj obvezujoča popotnica.

Zdaj pa k slovesnim trenutkom.

Murkovo listino Slovensko etnološko društvo podeljuje domačim in tujim posameznicam in posameznikom, ki na

etnološkem področju delujejo ljubiteljsko, oziroma strokovnim in ljubiteljskim ustanovam in društvom, ki pomembno bogatijo etnološko znanje, ga ohranjajo in popularizirajo – s kontinuirano dejavnostjo ali tudi enkratnimi dosežki.

Letos jo prejme

Vaško etnološko turistično etnološko društvo Hrovača za ustvarjalen odnos do dediščine v vsakdanjem življenju; konkretno – za sveže, duhovite in strokovno podprte načine ohranjanja kulturnega izročila ribniškega območja.

Ob tem sem posebej vesela, da ne gre za režijo, ampak res prijazno naključje, da so dobitniki letošnje Murkove listine, tega na novo oz. znova vpeljanega priznanja, prav naš tokratni gostitelji.

Utemeljitev*:

Preproste in vsem razumljive besede, kakršne so vas, trg, mesto, pokrajina, dežela, spomin, izročilo in druge sorodne besede, se vse bolj umikajo iz našega besedišča. V času, ki nas živi ali ga živimo, jih zamenjuje modno urbano izrazje – mestno, vaško in podeželsko naselje, distribucijski center, infrastrukturni koridor, krajinska regija, lokacijska privlačnost kraja ali mesta, naravna kakovost krajine, policentrični urbani sistemi, trajnostna raba dediščine, zeleni sistem ipd. Novo besedišče očitno nujno potrebujejo globalizacijsko izobraženi snovalci našega celostnega in trajnostnega razvoja, da se sploh lahko pogovarjajo z gosposkim svetom in brez zadreg "sadijo rožice v vrtovih domačega ljudstva".

V tako rekoč istem prostoru in času pa živijo tudi ljudje, ki še znajo in zmorejo svoj prosti čas usmeriti v zdrave in povsem normalne oblike družabnosti in pristnih medsebojnih stikov. To so Hrovačani, ljudje številnih poklicev in znanj, ki jih starostne razlike ne ločujejo, temveč tesno povezujejo v eno najizvirnejših in v društvo organiziranih skupin.

Društvo so Hrovačani ustanovili leta 1998, da bi ustvarili prostor za ohranjanje in oživljanje kulturnega izročila ribniškega okolja. Člani društva so domačini in njihovi prijatelji, od Ljubljancev do Kočevcev. Povezuje jih želja po posredovanju domače ribniške govornice, želja po ohranjanju vrste oblik in sestavin vsakdanjega delovnega prizadevanja in predvsem želja po javnem nastopanju, pa naj gre za predstave duhovitih skečev in gledaliških iger ali sodelovanje v sprevedu na vsakoletnem ribniškem sejmu.

Člani društva si vsako leto zamislijo zahteven program dejavnosti, povezan s koledarskimi šegami in kmečkimi opravili, ki zaznamujejo postanke v njihovem letnem krogu. Prireditve so izjemno odmevne, torej dobro obiskane, saj se npr. v božičnem času ob uprizoritvi živih jaslic zbere več kot pet tisoč ljudi.

Delovanje društva zaznamuje še ena posebnost, tj. zelo uspešno sodelovanje s podjetjem Riko in s Škrabčevo domačijo. Za različne kulturne in promocijske prireditve v njej člani pripravijo kakovosten zabavni program: z nastopi duhovitih govorcev, s poustvarjanjem dogodivščin iz vsakdanjega življenja ribniških suhorobarjev in lončarjev. Ob vaških praznikovih in slavnostnih odprtjih prenovljenih stavb Škrabčeve domačije

so že večkrat pripravili pogostitve s izvirnimi jedmi Ribniške doline. Leta 2002 so za miklavževanje skupaj z osnovnošolci krasili božična drevesca, razporejena po vseh dvoriščih v Hrovači. Med najodmevnejše pa sodi tradicionalna septembrska prireditve Fižolov dan, ko iz znamenitih ribničana, koksarja in počepinčka skuhamo slovite enolončnice in spečejo prvovrstna, pogosto na novo izumljena peciva. Skratka: skrbijo za ohranjanje značilnih sestavin kulture ribniške doline in življenja vaške skupnosti.

Poustvarjanje zgodb vsakdanjega in prazničnega življenja znajo oplemenititi s poznanim ribniškim humorjem. V tem so iskreni in nadvse poučni, prepričljivi, s čimer odlično zabavajo. In so zato nepozabni gostitelji svojega občinstva. Kar jih poleg tega kar najbolj zbližuje z etnologijo, je, da pri načrtovanju sporeda in prireditve redno sodelujejo z njimi in se tako izogonejo pastem cenene folklorizma in banalizacije.

Murkovo priznanje za posebne dosežke v letu 2003 gre letos v roke

gospe Brigiti Rajšter, diplomirani etnologinji in zgodovinarke, višji kustosinji etnologinji v Koroškem pokrajinskem muzeju Slovenj Gradec za "raziskovanje tradicionalnih prehrabnih navad" in knjigo Knapovška košta s podnaslovom Prehrana in prehrabna kultura rudarjev mežiškega rudnika v 20. stoletju.

Knjiga "Knapovška košta" ni dosežek enega samega leta, je sad večletnega raziskovanja: prehrana in šege v Ojstrici nad Dravogradom so bila že predmet obravnave v njeni diplomski nalogi na etnološkem oddelku ljubljanske filozofske fakultete, kjer je diplomirala leta 1990. Kakor vse številnejših diplomantov tudi nje etnološka služba ni čakala. Zato je bila do leta 1994 zaposlena na Občini Slovenj Gradec, v muzeju se je redno zaposlila leta 1996 in od leta 1999 vodi njegov oddelek za etnologijo.

Bibliografija in muzejski projekti gospe Brigitte Rajšter kažejo značilno podobo delovnih obveznosti kustosov v pokrajinskih muzejih, ki lahko samo sanjajo o razkošju, da bi se raziskovalno osredinili na katero od morda priljubljenih tem. Kljub temu je za Brigito Rajšter ostalo raziskovanje prehrane tudi ob drugih projektih (naj omenim npr. samo pozornost, ki jo je namenila dr. Ljubi Prenner) v ospredju njenega raziskovalnega, razstavnega in publicističnega interesa.

O prehrani – njenih tradicionalnih sestavinah in spreminjanju – je mdr. pripravila več strokovnih člankov tudi za radijske oddaje, postavila rekonstruirano črno kuhinjo v libeliškem župnišču, leta 2001 izdala "Libeliško kuharico" in lani še knjigo "Knapovška košta", v kateri je na dopadljiv način povezala življenje in vedo, ki se z njim ukvarja, torej etnologijo. Odlika knjige je, da ponuja enako zanimivo branje o enem od segmentov življenja rudarjev tako strokovnjakom kakor širšemu občinstvu.

Dela torej ni mogoče uvrstiti v enega tržno najpopularnejših žanrov – med kuharske in kulinarčne priročnike, čeprav je tudi to – priročnik za pripravo jedi. Je predvsem pripoved o kulturni dediščini rudarstva v Zgornji Mežiški dolini in strokovno kompetentno delo, ki je sad temeljite raziskave prehrane in prehrabne kulture mežiških rudarjev in njihovih družin v 20. stoletju, primerjane s tisto pri rudniških uradnikih, inženir-

* Besedilo vseh treh utemeljitev je oblikovano na podlagi predlagateljev nagradencev.

jih in neporočenih purših. Ob sicer vse pogostejših, tudi etnološko bolj ali manj informiranih knjigah o kuhinji sloveskih pokrajin, ožjih območjih in krajev, je raziskava gospe Rajšter posebna po tem, da je usmerjena na posebno poklicno skupino – rudarje. Ob zatonu rudarstva je morda ujela še zadnje generacije, ob katerih je lahko strokovno temeljito dokumentirala to kulturno razsežnost, ki bogati znanje o podobi delavskega načina življenja.

V knjigi so posebej predstavljeni kuhinja kot prostor z vsemi pripomočki, jedilni obroki in jedilniki delovnih in prazničnih dni, nabava oz. oskrba z živili (lastna pridelava in prireja, nakupi v branjarijah in konzumih; pomen rudniškega sindikata pri tem, po 2. svetovni vojni Unrrini paketi), značilnosti kuharskega znanja (vplivi drugih kuhinj, zapisovanje in zamenjava receptov; zgled takšne zbirke – Kuharski zvezek Betke Kušej je objavljen tudi v knjigi – npr. ponazarja, kako so krožili znanje in recepti) in naposled tudi recepti za pripravo jedi.

Slovar narečnih izrazov in bogato slikovno gradivo sta dragoceni in enakovredni sestavini knjige.

Iz pregleda prehrane rudarjev mežiškega rudnika in njihovih družin je razvidno, da je imela na začetku stoletja še značaj kmečke tradicionalne prehrane, z uvajanjem novosti, z nakupovanjem novih živil in novimi recepti pa se je oblikovala v značilno rudarsko prehrano. Prvine meščanske kuhinje zaznamuje uvedba slaščic v rudarski prehrani.

Za etnologijo dragoceno izvorno delo, ki ga mr. odlikuje izraza raznovrstnih virov, pa tudi popularizira etnološko raziskovanje in etnološko znanje, konkretno v turističnem rudniku in muzeju Podzemlje Pece, projektu "Rudnika svinca in cinka Mežica v zapiranju", ki je podprl izdajo te knjige in pokazal širok pogled na dediščino rudarstva, v katerem so neogibne samoumevnosti, kakršna je hrana kot pogoj človekovega fizičnega preživetja, specifično poklicno in socialno kulturalizirane, da tudi v tem primeru obvelja rek – Človek je, kar jé!

Murkova nagrada se podeljuje bodisi za življenjsko delo, za izjemen dosežek oz. za zaokrožen vrhunski znanstveni opus.

"Za izredne dosežke na področju etnološkega znanstvenega filma in vizualnih raziskav"

jo letos Slovensko etnološko društvo podeljuje gospodu, doc. dr. Našku Križnarju, višjemu znanstvenemu sodelavcu Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU in vodji njegovega Avdiovizualnega laboratorija.

Opus dr. Naška Križnarja obsega širok vsebinski razpon etnoloških raziskav v vseh slovenskih pokrajinah in najrazličnejše projekte, ki jih je uresničeval sam ali s sodelavci etnologi in drugimi strokovnjaki. Pozornost vizualnim zapisom, fotografiji, filmu in videu prežema vse njegovo muzeološko, znanstvenoraziskovalno, teoretično in pedagoško delo, tako da je najtesneje prepleteno s prizadevanji za utemeljitev in napredek znanstvenega etnološkega filma in vizualnih raziskav.

Že med študijem se je ukvarjal z amaterskim filmom, kot član avantgardne skupine OHO je snemal in režiral filme. Ob zaposlitvi v Goriškem muzeju v Novi Gorici je imel že veliko znanja in izkušenj, njegove muzejske raziskave so bile dopolnjene s fotografsko in filmsko dokumentacijo, vizualije so

imale pomembno vlogo tudi na razstavah. Posnel je številne dokumentarne filme, z njimi dopolnil svoje terenske raziskave in obogatil slovensko etnologijo po dolгих letih, ko se od konca šestdesetih let, ko je akademik dr. Niko Kuret ob drugih raziskovalnih nalogah opustil to področje, v dokumentarnem filmu ni zgodilo nič novega. Filme Naška Križnarja so že takrat odlikovali etnografska natančnost pri opazovanju delovnih postopkov, predmetov, prostora in krajine, umetniško občutenje in spoštljiv odnos do ljudi, ki v filmih nastopajo kot izvorni ustvarjalci in nosilci kulture.

Tako je bil na začetku osemdesetih let Goriški muzej središče etnološkega dokumentarnega filma. Takrat se je Naško Križnar lotil tudi svoje prve raziskovalne naloge o etnografskem filmu in vizualnih raziskavah, temeljito in pri izviri: leta 1982 je namreč izšla njegova knjiga "Slovenski etnološki film. Filmografija 1905–1980", ki je prvi izčrpan popis etnološko zanimivega filmskega gradiva na Slovenskem.

V razpravah o projektu Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja v sedemdesetih letih je spregovoril o potrebi po načrtnejšem razvoju filmske dokumentacije in predlagal, naj bi raziskovalci v monografije krajev, socialnih in poklicnih skupin vključili tudi etnološki film, tako da bi postopoma postal sestavina etnoloških raziskav. S kolegi s fakultete, iz muzejev in zavodov za spomeniško varstvo je posnel in režiral vrsto filmov.

Sčasoma je postajalo vse očitneje, da etnološka vizualna dokumentacija in vizualne raziskave za celovit in načrten razvoj potrebujejo posebno središče. Stekla so prizadevanja, ki jih je mr. podprlo tudi Slovensko etnološko društvo: leta 1983 je bil ustanovljen Avdiovizualni laboratorij (AVL) ZRC SAZU, ki je od leta 2000 del Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU. Tako je bila uresničena zamisel akademika Kureta, ki si je prvi prizadeval za ustanovitev "samostojnega telesa za produkcijo znanstvenih filmov".

Etnološki film in vizualne raziskave so z AVL pridobile ustrezno institucionalno podlago. Ker je bil AVL enota Znanstvenoraziskovalnega centra, je snemal tudi za potrebe drugih inštitutov in spoznal potrebe drugih ved. Da bi produkcija vizualne dokumentacije postala sestavina znanstvenih raziskav v humanistiki in še posebej v etnologiji, je ustanovil Redakcijo za znanstveni film, ki pri Založbi ZRC izdaja serijo "Podobe znanosti". (doslej je bilo izdelanih šest enot, med njimi "Peka božičnega kruha", ki ga je posnel in režiral s strokovnim vodstvom dr. Marije Makarovič, in "Lavfarji v Cerknem", ki jih je leta 1956 posnel Peter Brelih po strokovnem vodstvu in besedilu dr. Nika Kureta). Pri drugih enotah je bil Naško Križnar udeležen s kamero, režijo ali montažo.

Prvenstveno pa je poskrbel za trdno teoretično in metodološko podlago etnološkemu filmu in vizualnim raziskavam. Priredil je številna posvetovanja, nanje vabil ugledne tuje strokovnjake in se sam udeleževal podobnih srečanj v tujini. Priredil je 1. jugoslovansko posvetovanje "Vloga avdiovizualne dokumentacije pri etnološkem terenskem delu" (Kranj, 1985), leta 1988 je organiziral sekcijo z naslovom "Strategije vizualnega raziskovanja" na 12. kongresu antropoloških in etnoloških znanosti v Zagrebu, v naslednjih letih pa mednarodne konference "Vizualna dokumentacija in komentar" (1989), "Pomen vizualnih informacij" (1998) in "Simbolni vidiki vizualne kul-

ture" (2000).

Dolgo let je vodil Komisijo za film pri Slovenskem etnološkem društvu. Postal je član najpomembnejših mednarodnih združenj, bil je član uredništva revije "Yearbook of Visual anthropology" in Komisije za vizualno antropologijo pri Mednarodni zvezi antropoloških in etnoloških znanosti.

Vendar pa je v raziskavah in razpravah največ pozornosti posvetil razvoju etnografskega filma na Slovenskem, da bi v temelje delovanja AVL najprej vgradil najboljše izkušnje predhodnikov. Preučeval je zgodnje slovenske dokumentarce, zlasti etnografski opus Metoda Badjure, podrobno je osvetlil pomen fotografije v delu Matije Murka, predvsem pa je želel ponovno ovrednotiti prispevek Nika Kureta in obuditi njegova daljnosežna spoznanja o pomenu filma pri etnografskih raziskavah. Zato je leta 1996, ob 40-letnici filma "Lavfarji v Cerknem", priredil posvetovanje "Etnološki film med tradicijo in vizijo" in v zborniku, ki je izšel 1997, objavil dotlej neobjavljene Kuretove spise o etnografskem filmu.

Leta 1996 je izšla knjiga "Vizualne raziskave v etnologiji" (Ljubljana, Založba ZRC). V njej je Naško Križnar s primerjalnim študijem teoretičnih in metodoloških izhodišč v domačem in mednarodnem okolju zasnoval teorijo in metodologijo vizualnih raziskav. Knjiga je novost v dotedanji raziskovalni praksi pri nas, saj je prva sintetično in teoretično poglobljena študija, v kateri je ovrednotil dosedanje delo in oblikoval izhodišča za uvajanje vizualnih informacij v znanstveno-raziskovalni sistem.

Na omenjeni konferenci "Etnološki film med tradicijo in vizijo" je Naško Križnar predstavil tudi svojo prvo raziskavo video filmov domačih snemalcev v sovodenjski občini v Nadiških dolinah; z njo je utrl pot semiotičnim raziskavam vizualnega dožemanja in izražanja pripadnikov različnih kultur. Nadaljeval jih je na avstrijskem Koroškem, kjer je v raziskavi upošteval produkcijo domačih snemalcev in TV postaj. Na posvetovanju v Tinjah na avstrijskem Koroškem leta 1997 pa je spregovoril o vrednosti vizualnih zapisov, ki jo je odkrival pri preučevanju posnetkov življenjskih pričevanj kot pripomočku za podrobno spoznavanje pripovedovalčevega besednega in nebesednega izražanja.

Nemogoče je navesti vse pomembne video dokumente in filme, ki jih je ustvaril v tem času. Če vsaj v grobih črtah pregledamo njihovo vsebino, bi najprej opazili dr. Križnarjevo veliko zanimanje za letne šege in praznike, za območja zahodne Slovenije in za zamejstvo, vendar so zastopane vse pokrajine. Dokumentirane pojave tudi sam razišče, v tem primeru ob filmu napiše tudi razpravo, ali pa sodeluje z drugimi kolegi. Številne filme je posnel na povabilo in ob strokovnem sodelovanju raziskovalcev z Inštituta za narodopisje, Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU in drugih ustanov. Skrbi tudi za dokumentiranje zgodovine etnologije, saj spremlja pomembne dogodke, kot so znanstveni sestanki, tiskovne konference, podelitve nagrad, obletnice itn.

Tako je njegova filmografija v bistvu vizualni arhiv etnološko relevantnih pojavov, nekakšna vizualna etnologija Slovencev zadnjih desetletij. Zato je tudi izredno pomemben projekt VIKROS, ki ga je zasnoval kot internetni portal s sistematizirano zbirko vizualne dokumentacije, zlasti tiste na filmih in videokasetah, ki deluje kot vizualna enciklopedija oziroma vizualni thesaurus kulture Slovencev.

Od študijskega leta 1985/86 posreduje svoje znanje študentom – najprej – do leta 2001, ko je bil kurz pod njegovim vodstvom odpravljen – tistim z Oddelka za etnologijo FF v Ljubljani v obliki vaj, ki so leta 1994 prerasle v izbirna predavanja s seminarjem. Zdaj predava podiplomskim študentom antropologije na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani in v rednem kurzu na dodiplomskem študiju Oddelka za antropologijo in kulturne študije Fakultete za humanistične študije v Kopru. Od leta 1997 vsako leto organizira Poletno šolo vizualnega v Novi Gorici, izvenšolsko izobraževalno obliko z mednarodno zasedbo predavateljev.

Lani je AVL praznoval 20-letnico in ob tej priložnosti je dr. Križnar uredil dvojno številko Glasnika Slovenskega etnološkega društva (43/1, 2, 2003) z naslovom "Vizualne raziskave". To je povzetek razvoja in stanja te dejavnosti, ki jo je utemeljil na tradiciji, s terenskimi raziskavami, strokovnim sodelovanjem in dopolnil z najnovejšimi metodološkimi in teoretičnimi izhodišči.

Datum prejema prispevka v uredništvo: 7. 11. 2004

